

Задояна Л. М.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ПОЛІТКОРЕКТНІСТЬ ЯК КОМУНІКАТИВНА КАТЕГОРІЯ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

Стаття присвячена комплексному опису політичної коректності, одного з найяскравіших і найсуперечливіших проявів соціальної та мовної політики України. У статті політкоректність трактується як практика прямої або опосередкованої заборони на вживання слів і виразів, що вважаються образливими для певних соціальних груп. Актуальність дослідження складається з кількох моментів. По-перше, традиційно лінгвістичні дослідження вітчизняних вчених здійснюються на прикладі англійської мови, залишаючи поза увагою специфіку аналогічних процесів в українській мові. По-друге, для сучасної антропоцентричної парадигми недостатнім є опис структурно-семантичних характеристик лексичних одиниць, які репрезентують політкоректність, необхідним видається функціонально-прагматичний підхід до опису комунікативної природи цього явища. Мета роботи полягає в комплексному описі політичної коректності як комунікативного явища у професійному спілкуванні. Для досягнення поставленої мети автором проаналізовано дослідження науковців, які вивчали політкоректність у лінгвістичному, соціальному та політичному аспектах, а також виявлено специфіку категорії політичної коректності в прагматичному аспекті. Автором статті доведено, що вивчення політкоректності в сучасному гуманітарному знанні має міждисциплінарний характер, проте комунікативна природа цього явища надає першочергового значення виявленню лінгвістичних та паралінгвістичних механізмів породження політкоректності. На думку автора, політкоректність є багатогранним мовним та лінгвокультурним явищем, тому під час підготовки фахівців різних галузей знань необхідно приділяти увагу формуванню та розвитку політкоректності як комунікативної категорії професійного спілкування. У статті поняття політкоректності пов'язане з мовною толерантністю, яка має свої параметри та особливості, оскільки містить сукупність внутрішніх поведінкових настанов професійного комунікатора, що передбачають функціонування в його професійному мовленні політкоректних або неполіткоректних елементів. Автор навів деякі приклади політкоректних синонімів до неполіткоректних термінів з поясненнями.

Ключові слова: комунікація, політкоректність, професійне спілкування, соціальна поведінка фахівця, толерантність.

Постановка проблеми. Сучасним мовознавцям притаманне прагнення всебічно описати мовні явища і тенденції розвитку мови в контексті широких системних зв'язків з культурою та суспільством. Відомо, що мова є дзеркалом багатьох комунікативних відносин, відображаючи закономірності та суперечності розвитку суспільства в цілому та окремих його верств. Політкоректна лексика, що з'явилася в мові в результаті «демократизації західної культури й прагнення підтримувати взаєморозуміння та толерантність між різними етнічними, расовими, гендерними, віковими та соціальними групами» [2], постійно розширює свої межі.

Політкоректність мови ґрунтується на лінгвістичній гіпотезі Сепіра-Уорфа про те, що тип мислення та поведінки членів лінгвістичної групи залежить від типу категоризації світу і знань, виражених у певній мові. Прихильники цієї гіпотези визнають, що певні слова і конструкції обмежують поведінку людей, а лінгвістичний детермінізм, на думку Сепіра і Уорфа, встановлює особливі норми мовного етикету, створюючи єдиний комунікативний простір для всіх учасників спілкування. Ця гіпотеза пропонує знайти нейтральні або емоційно позитивні вирази щодо раси, статі, віку, стану здоров'я, соціального статусу, сексуальної орієнтації, зовнішності тощо, щоб замінити табу-

йовані вирази, які ображають особисті почуття та гідність або вражають мовною безтактністю та безцеремонністю. Це одна з головних засад доктрини політичної коректності, що породжує різні види політкоректності: соціальну, расову, етнічну, сексуальну та гендерну.

Слід зазначити, що політкоректність є багатограним мовним та лінгвокультурним явищем, яке необхідно враховувати при навчанні професійного спілкування. У цьому контексті, одним із найактуальніших питань сьогодення є дотримання етнічної політкоректності, яка стосується людей різних національностей, рас та етнічних груп, а не лише загальновідомого «афроамериканець» або «афроукраїнець» (про громадянина України, який має африканське походження) замість «негр» або «чорношкірий», тому під час підготовки фахівців різних галузей знань необхідно приділяти увагу формуванню та розвитку політкоректності як комунікативній категорії професійного спілкування.

Аналіз останніх публікацій. У вітчизняних наукових колах політкоректність розглядається здебільшого на прикладі англійської мови: Є. Абрамова вивчає політкоректність як комунікативну категорію сучасної англійської мови [1], Н. Лютянська зосереджує увагу на об'єктивації концептів ТОЛЕРАНТНІСТЬ та ПОЛІТИЧНА КОРЕКТНІСТЬ в англійськомовному мас-медійному дискурсі [10]. У низці робіт розглянуто політкоректність німецькомовного дискурсу, як-от: О. Бовгира та М. Кирилюк [6], М. Літвінова та О. Літвінов [9], Ю. Макеєвець [11] та ін. Зі свого боку, Є. Карпіловська досліджує політкоректність у реаліях української мови та культури [12]. О. Сінкевич розглядає політкоректність в контексті глобалізаційних процесів сучасності [13].

Як засвідчує аналіз останніх досліджень, феномен політкоректності в українській мові є недостатньо вивченим, що потребує більш глибокого розгляду цього мовного явища, зокрема у професійному спілкуванні.

Постановка завдання. З огляду на вищезазначене, мета роботи полягає в комплексному описі політичної коректності як комунікативного явища у професійному спілкуванні. Для досягнення поставленої мети необхідно проаналізувати дослідження науковців, які вивчали політкоректність з різних точок зору, а також виявити специфіку категорії політичної коректності в прагматичному аспекті, зокрема у професійній діяльності.

Виклад основного матеріалу. В наукових колах комунікативна компетенція розглядається як складне і системне утворення, серед складових

якої виокремлюють мовну, дискурсивну, соціолінгвістичну, ілокутивну, стратегічну і соціокультурну компетенцію. Попри поліаспектність тлумачення науковцями цієї категорії, «у практичному вимірі мовної підготовки майбутніх спеціалістів будь-якого фаху немає свідомого виокремлення проблеми політкоректності» [8, с. 454].

Політкоректність актуалізує проблему взаєморозуміння, адже комунікація формує стереотипи, правила поведінки, ставлення до дійсності, які можуть спричинити непорозуміння або соціальні конфлікти. Мовці мають досягати взаєморозуміння та компромісу, де «головною умовою є визнання сторонами одне одного як рівноправних, а також будувати взаємодію на принципах поваги, довіри, доброзичливості, рівності і свободи вибору, що вимагає навчання майбутніх професіоналів політкоректності» [15].

Поняття політкоректності пов'язане, на нашу думку, з мовною толерантністю, яка «все ж має свої параметри та особливості, оскільки сукупність внутрішніх поведінкових настанов професійного комунікатора передбачає функціонування в його професійному мовленні толерантних або інтолерантних елементів» [14, с. 43]. О. Сухомлин наголошує, що «мовна толерантність виступає однією з найважливіших складових культури суспільства в цілому, адже в її основі лежать базові принципи співіснування та розвитку гармонійних взаємин між різними групами суспільства, а саме: культура полеміки, культура діалогу, повага до іншої/інакшої позиції, відмова від агресії і ворожості» [14, с. 42].

Комунікативна лінгвістика пропонує інший термін – «комунікативна толерантність», яка об'єктивується спілкуванням, а її комунікативний аспект є найважливішим як з боку об'єктивації, так і з боку потенціалу політкоректності [7; 16, с. 131]. Зі свого боку, С. Шабат-Савка розглядає специфіку толерантного та політкоректного спілкування як одного зі способів вираження комунікативних інтенцій мовця і торкається проблематики комунікативної складової політкоректності, яка виявляється «на рівні взаємин між мовцями у процесі мовленнєвої діяльності» [16, с. 131]. З огляду на те, що політкоректність постає комунікативною категорією професійного спілкування, слід розуміти, що це означає «провадити емоційно виважену інтеракцію, терпимо та делікатно ставитися до іншої особистості, стримувати почуття неприйнятності її поглядів, ідей, стилю життя» [16, с. 59]. Іншими словами, політкоректність під час професійного спілкування ґрунтується на

вмінні вести толерантний діалог, «у мовця має бути концептуально закріплена поведінкова лінія терпимого ставлення до іншої людини, яка включала б широкий діапазон мовленнєвих намірів і мовних моделей» [8, с. 454]. Принциповими складниками політкоректної комунікації є «узгодженість комунікативних інтенцій, кооперативність мовленнєвої поведінки, солідарність модально-оцінних смислів, унісонність тональності спілкування, симетричність комунікативної активності, важливість узгодженої оцінки комунікативного результату та деякі інші» [5, с. 109].

Політкоректність як «практика прямої або опосередкованої заборони на вживання слів і виразів, що вважаються образливими для певних соціальних груп» [7], потребує пошуку та прийняття найбільш політкоректних форм звернення. Наприклад, іменник *«інвалід»* містить негативну конотацію і не має бути в лексиконі не лише лікарів, а й будь-якої людини. Тому це слово трансформувалося в різні варіанти: *«людина з обмеженими можливостями»*, *«людина з особливими потребами»* тощо [3].

Головна ідея під час використання політкоректних слів полягає у тому, щоб акцентувати насамперед на людині. У цьому контексті слід казати, наприклад, *«дитина з ДЦП»*, а не *«децепешник»*, *«дитина з розладами аутистичного спектру»*, а не *«аутист»*; *«дитина з епілепсією»*, а не *«епілептик»*.

Словосполучення *«особливі освітні потреби»* має право на існування, однак слід пам'ятати, що воно може застосовуватися не тільки до дітей з інвалідністю, а й до емігрантів, які не володіють поки мовою, або до дітей, які постраждали внаслідок війни та потребують психологічної допомоги й підтримки в навчанні. Адже наразі особливі освітні потреби в них є, а згодом цих проблем не буде.

З точки зору політкоректності слід уникати словосполучень на кшталт *«страждає на...»*, що припускає, що людині, про яку йдеться, постійно погано і боляче. Це провокує на непотрібний жаль. Не слід вживати словосполучення *«прикутий до візка»*, адже візок допомагає пересуватися, а не приковує.

Неполіткоректно вживати слова *«глухий»* та *«сліпий»*, оскільки вони мають негативну конотацію та забарвлення. Рекомендовано вживати такі варіанти, як *«людина, яка не чує»*, *«людина з порушеннями слуху/зору»*, *«незрячий»*.

Слід зазначити, що кожна професія має певний перелік морально-етичних норм і правил, які визначають соціальну поведінку для кожного фахівця. Вони можуть бути зафіксовані в *«Етичному кодексі ...»* (журналістів, психологів, педагогів

і т.д.) або у процедурах і політиках окремих організацій, мати історично-ритуальний характер, як-от, *«Клятва Гіппократа»* у медичних працівників [7].

Як засвідчує аналіз останніх досліджень, новітня світова тенденція полягає у впровадженні політики корпоративної рівності у сфері надання товарів та послуг, спрямованої на боротьбу з дискримінацією. Це означає, що працівникам компанії заборонено стигматизувати або використовувати дискримінаційні висловлювання щодо колеги чи клієнтів, які належать до певної соціальної групи. У цьому контексті навчання політкоректної комунікації набуває особливого значення у підготовці сучасних фахівців будь-якої галузі.

Актуальність вивчення політкоректної комунікації зумовлюється не лише об'єктивною потребою бути терпимим до *«іншого»* в умовах глобалізації та поглиблення контактів з представниками різних культур, релігій, мов, політичних уподобань тощо. На думку В. Ханстантинова, для України така потреба посилюється *«необхідністю пошуку механізмів подолання гострих суперечностей між різними верствами і групами населення у зв'язку із зростанням економічної диференціації та соціального розшарування, фактором впливу полікультурної, світоглядної та ціннісної, етнічно-релігійної неоднорідності, тиском залишків ідеології та практики тоталітаризму»* [15, с. 27].

У цьому контексті, українське суспільство потребує подолання багатьох стереотипів, що були сформовані в дещо іншому соціокультурному середовищі. На думку В. Бакальчук, *«багатоманітність українського суспільства є системою складної організації з власною (історично-регіональною, світоглядною, етносоціальною, культурною) специфікою внутрішньосуспільної взаємодії. Створення демократичної та правової держави, процес формування української ідентичності зумовлює необхідність консолідації українського суспільства»* [4, с. 153] шляхом політкоректного співіснування різних прошарків населення України.

Висновки. Політкоректність важлива не тільки для політичної, а й для інших сфер життя суспільства: соціальної, освітньої, правоохоронної, трудової, медичної тощо. У цьому контексті вона постає як система неписаних етичних норм, дотримання яких є важливим для прав і свобод окремих осіб або соціальних груп. З огляду на це, навчання політкоректної комунікації набуває особливого значення у підготовці сучасних фахівців будь-якої галузі, а питання політкоректності потребує подальших розробок.

Перспективним вважаємо дослідження порушення політкоректності в українських ЗМІ.

Список літератури:

1. Абрамова Є. Ю. Політкоректність як комунікативна категорія сучасної англійської мови (на матеріалі сучасних англомовних художніх текстів). Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.) / відп. за вип. В. М. Дрьомін; НУ «ОЮА». Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса: Фенікс, 2013. Т. 1. С. 662–664.
2. Акінчиць Н. Г. Політичний дискурс як об'єкт наукового аналізу. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/54472/19-kinchits.pdf?sequence=1>.
3. Андрейців І. Словничок освіченого українця. Як можна і не можна говорити про людей. Українська правда. 2018. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/01/23/228588/>
4. Бакальчук В. О. Толерантність як ціннісна складова української культурної ідентичності. Стратегічні пріоритети. 2007. № 2. С. 153–158.
5. Бацевич Ф. С. Лінгвокультурні аспекти комунікативної толерантності. Соціогуманітарні проблеми людини. 2010. № 5. С. 108–119.
6. Бовгиря О. О., Кирилук М. А. Евфемізми як засіб маніпуляції у німецькому політичному дискурсі. Збірник наукових праць з актуальних проблем економічних наук. Серія: Філологія. 2019. С. 35–38.
7. Бондаренко О., Буткевич М. Мова ворожнечі та ЗМІ: міжнародні стандарти та підходи. Київ: Проект «Без Кордонів» ГО «Центр «Соціальна Дія», 2015. 64 с.
8. Вергазова Л. Г. Мовна толерантність як основа формування комунікативної компетенції в умовах професійного спілкування. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2013. Том 26 (65). № 1. С. 454–459.
9. Літвінова М. М., Літвінов О. І. Симулятивний потенціал політкоректних термінів (на матеріалі німецьких Інтернет-видань). Вісник ХНУ Сер. Лінгвостилістика і лексикологія. 2015. № 1155. С. 126–130.
10. Лютянська Н. І. Особливості об'єктивації концептів толерантність та політична коректність в англомовному мас-медійному дискурсі. Миколаїв: Чорноморський державний університет ім. Петра Могили, 2014. 487 с.
11. Макеєвець Ю. Семантика та функціонування евфемізмів у німецькому політичному дискурсі (на матеріалі сучасної преси). Іноземна філологія. 2013. Вип. 125. С. 22–28.
12. Карпіловська Є. Мова без «гострих кутів» (політкоректність у реаліях української мови та культури). Культура слова. 2017. Вип. 86. С. 156–167.
13. Сінкевич О. Політкоректність в контексті глобалізаційних процесів сучасності. SWorld. 2013. № 2. 12 с.
14. Сухомлин О. Ю. Мовна толерантність у журналістському тексті: параметри категорії. Українське журналістознавство: науковий журнал / голова редкол., голов. ред. В. В. Різун; Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. К., 2008. С. 42–48.
15. Ханстантинов В. О. Толерантність як риса світоглядної позиції особистості. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Політологія. 2008. № 79. Вип. 66. С. 27–32.
16. Шабат-Савка С. Толерантне спілкування як спосіб вираження комунікативних інтенцій URL: https://www.lib.dp.ua/text/mandr_2010_6_4.pdf

Zadoiana L. M. POLITICAL CORRECTNESS AS A COMMUNICATIVE CATEGORY OF PROFESSIONAL COMMUNICATION

The article is devoted to a comprehensive description of political correctness, one of the most striking and controversial manifestations of Ukraine's social and language policy. The article treats political correctness as the practice of directly or indirectly banning the use of words and expressions considered offensive to certain social groups. The relevance of the study consists of several moments. First, traditionally linguistic research of domestic scientists is carried out on the example of the English language, leaving out of sight the specifics of similar processes in the Ukrainian language. Secondly, for the modern anthropocentric paradigm the description of structural and semantic characteristics of the lexical units representing political correctness is not enough, it requires a functional and pragmatic approach to the description of the communicative nature of this phenomenon. The aim of the work is to comprehensively describe political correctness as a communicative phenomenon in professional communication. In order to achieve this goal the author analyzed the works of scholars who studied political correctness in the linguistic, social and philosophical aspects, and also revealed the specificity of the category of political correctness in the pragmatic aspect. The author of the article prove that the study of political correctness in modern humanitarian knowledge is interdisciplinary, but the communicative nature of this phenomenon gives paramount importance to the identification of linguistic and accompanying paralinguistic mechanisms of political correctness generation. According to the author, political correctness is a multifaceted linguistic and linguistic-cultural phenomenon, so when training specialists in various fields of knowledge, attention should be paid to the formation and development of political

correctness as a communicative category of professional communication. In the article, the concept of political correctness is related to linguistic tolerance, which has its own parameters and peculiarities, since it contains a set of internal behavioral guidelines of a professional communicator, which provide for the functioning of politically correct or non-politically correct elements in his professional speech. The author provide some examples of politically correct synonyms for non-politically correct terms with explanations.

Key words: *communication, political correctness, professional communication, social behavior of a specialist, tolerance.*